

Brott och straff

Det svenska rättsväsendet

Det här är offlineversionen av *Brott och straff*. Följ länken för att komma åt ytterligare material som övningar, interaktiva element, filmer med mera.

<https://laromedel.ne.se/material/reader/189/5859>

I det som brukar kallas *rättsväsendet* ingår olika myndigheter som hanterar frågor som rör lag och rätt. I första hand avses domstolarna, men även polismyndigheten och kriminalvården brukar räknas till rättsväsendet.

När ett brott har blivit begånget har dessa myndigheter olika uppgifter och befogenheter. *Polisen* har till uppgift att utreda brott – att genomföra så kallade **förundersökningar**. En sådan sker i samarbete med en **åklagare**.

Om en person kan misstänkas vara skyldig för brott kan denne frihetsberövas. Det finns två grader av **misstanke**: skäligen misstänkt och på sannolika skäl misstänkt, som är den högre graden av misstanke.

MICHAEL ERHARDSSON/MOSTPHOTOS

■ Trafikpolisen ser till så att trafiken flyter på som den ska. Kör man för fort blir straffet oftast böter.

Ordet *arrestera* finns inte som juridisk term i svensk lag. En person som frihetsberövas av polisen blir **gripen** medan det är åklagaren som beslutar om den misstänkte ska **anhållas**. Om misstankarna är tillräckligt starka och åklagaren bedömer att den misstänkte kan fällas i domstol begär åklagaren att den misstänkte ska häktas. Beslut om **häktning** fattas av domstol under en **häktningsförhandling**.

Åklagaren lämnar också in en **stämningsansökan**, som är nödvändig för att det ska kunna bli rättegång. Denna äger sedan rum i en domstol (se faktaruta nedan). För ett fördjupande exempel på vägen från brott till dom, se extramaterial.

SHUTTERSTOCK

DRAGO PRVULOVIC/TT

LARS BRUNDIN/SYDSVENSKAN/TT

Från brott till straff

Domstolssystemet

Allmänt

- De allmänna domstolarna tar upp de vanliga brottmålen samt civilrättsliga ärenden.
- Förvaltningsdomstolarna har till uppgift att pröva privatpersoner som överklagar myndighetsbeslut som till exempel körkortsindragning.

Lägre instanser

- Tingsrätten och förvaltningsrätten är de lägsta instanserna i domstolssystemet. Alla mål behandlas först där. Om domen i den lägsta instansen överklagas kan målen eventuellt komma upp i en högre instans.

Högre instanser

- Hovrätten och kammarrätten är instanserna som ligger över tingsrätten respektive förvaltningsrätten. En viktig skillnad mellan tingsrätten och hovrätten är att i hovrätten är de utbildade juristerna fler än nämndemännen.
- Högsta domstolen (HD) och Högsta förvaltningsdomstolen är de högsta domstolsinstanserna. I allmänhet är det bara mål som innebär nya tolkningar av lagen eller mål där det kommit fram nya omständigheter som gör att den högsta instansen tar upp målet. Sådana fall kallas prejudikat. Men HD kan även ta upp fall där nya bevis framkommit.

Ord och begrepp

Ordlista: Brott och straff

Rättsväsen är ett ord för alla myndigheter som ser till att människor följer lagarna.

Domstol är ett statligt organ som har till uppgift att döma i bland annat brottmål och tvistemål.

Förundersökning är en utredning som polis och åklagare gör för att se om ett brott har skett och vem som kan vara misstänkt för det.

Åklagare är en person som är anställd av staten för att i domstol bevisa att personer är skyldiga till brott.

Anhållande innebär att en person som är misstänkt för ett brott blir inlåst av polisen men det är åklagaren som bestämmer att någon ska anhållas.

Häktning innebär att en person som är misstänkt för ett brott sätts i fängelse eller häkte under tiden polisen undersöker brottet och domstolen prövar det.

Tingsrätt är en allmän domstol på den lägsta nivån i domstolssystemet i Sverige.

Hovrätt är en allmän domstol på den mellersta nivån i domstolssystemet i Sverige.

Högsta domstolen är den högsta allmänna domstolen i Sverige.

Förvaltningsrätt är en domstol som handlägger och avgör tvister mellan enskilda personer, företag eller organisationer och myndigheter.

Prejudikat är ett beslut som fattats av en domstol och som uppfattas som vägledande eller bestämmande för senare beslut av samma eller av andra domstolar.

Skadestånd är pengar som till exempel den som begår ett brott kan tvingas att betala till den som utsatts för brottet.

Brottspåföljd är ett straff eller någon annan påföljd för ett brott.

Böter är ett straff som innebär att man tvingas betala pengar.

Villkorlig dom innebär att domstolen i en rättegång tycker att det räcker med en varning.

Skyddstillsyn är en brottspåföljd (ett straff) som innebär att man döms till en provotid på tre år men att man inte behöver sitta i fängelse.

Samhällstjänst innebär oavlönat arbete på fritiden under minst 40 till högst 240 timmar.

Kriminalvård är statens organisation för att hålla människor i fängelse och för att övervaka personer som fått andra brottspåföljder (straff).

STEFAN JERREVÅNG/AFTONBLADET/IBL

Påföljder vid brott

Det är först när en person har fyllt 15 år som han eller hon är straffmyndig och kan dömas i domstol. En person som är under 15 år överlämnas till socialtjänsten. Men även den som är under 15 år kan bli **skadeståndsskyldig** för brott han eller hon begått, trots att personen i fråga inte kan åtalas och dömas.

När någon döms av rätten för brottshandlingar talar man om **brottspåföljder**. Det är ett annat ord för straff. Påföljden varierar beroende på hur grovt brottet är. Men också personens ålder, bakgrund, sociala förhållanden och om han eller hon har begått brott tidigare påverkar påföljden.

Böter

Böter är ett straff som innebär att man tvingas betala pengar. För vissa brott, exempelvis fortkörning, är bötesbeloppet lika stort för alla.

Domstolarna kan också döma en person till **dagsböter**. Antalet dagsböter bestäms av hur grovt brottet anses vara. Bötesbeloppet bestäms av personens inkomst. Två personer kan alltså dömas för exakt samma brott, få samma antal dagsböter, men olika bötesbelopp eftersom de har olika inkomster.

Villkorlig dom

Villkorlig dom innebär att den åtalade döms till ett visst antal månaders **villkorligt fängelsestraff**. Den dömde slipper visserligen att sitta i fängelse men har den villkorliga domen hängande över sig. Om han eller hon begår ett nytt brott inom två år ändras den villkorliga domen till fängelse och läggs ovanpå påföljden för det nya brottet.

Skyddstillsyn

I stället för fängelsestraff utdöms ofta skyddstillsyn för unga brottslingar. Det innebär att den som döms får en prøvotid på tre år. Under den tiden ska den dömde sköta sig och försörja sig efter förmåga. I samband med domen utser domstolen en övervakare som ska hjälpa och stödja den dömde.

Samhällstjänst

Villkorlig dom och skyddstillsyn kan kombineras med samhällstjänst. Samhällstjänst innebär oavlönat arbete på fritiden under minst 40 till högst 240 timmar.

Kontraktsvård

Kontraktsvård är en typ av skyddstillsyn som tillämpas på missbrukare och som innebär att den dömde tvingas genomgå behandling för sitt missbruk.

Elektronisk övervakning

Elektronisk övervakning är ett alternativt sätt att avtjäna ett fängelsestraff på högst sex månader. Den dömde får en **elektronisk fotboja** som visar att han eller hon håller sig inom det överenskomna angivna området.

BERND WEISSBROD/DPA/IBL

■ Elektronisk fotboja.

Fängelse

De flesta fängelsestraff är tidsbestämda – allt från 14 dagar till 18 år. För särskilt allvarliga brott, bland annat mord, kan i vissa fall **livstids fängelse** utdömas. Detta straff är alltså inte tidsbestämt men kan efter tio år omvandlas till ett tidsbestämt straff. Den som döms till fängelse i mer än 2 månader frisläpps efter två tredjedelar av strafftiden om han eller hon skött sig under fängelsetiden.

CECILIA SANDÉN/KRISTIANSTADS KOMMUN/FLICKR

■ Fängelset i Kristianstad

Skadestånd

Den som döms för brott kan även dömas att betala **skadestånd** till offret. Det kan röra sig om ersättning för förstörda kläder, utslagna tänder, **sveda och värk** eller kränkning.

Rättspsykiatrisk vård

Om den som begått brott lider av allvarlig psykisk störning överlämnas den dömda till rättspsykiatrisk vård. Vårdtiden är inte tidsbestämd. Den dömda släpps först sedan experter bedömt att den dömda är psykiskt frisk.

Socialtjänstlagen eller fängelse?

Yngre brottslingar – under 18 år – som begår brott döms oftast till vård enligt socialtjänstlagen. Det innebär att de omhändertas för vård i ungdomshem. Några fall av särskilt grova brott till exempel mord, har på senare år lett till att också mycket unga brottslingar döms till fängelse. Det har lett till en debatt om vilka straff som ska utdömas, och vilken betydelse brottslingens ålder ska ha.

Sluten ungdomsvård

Ungdomar som begår allvarliga brott innan de fyllt 18 år kan dömas till **sluten ungdomsvård**. Det är ett tidsbestämt straff på mellan 14 dagar och 4 år som avtjänas på särskilda ungdomshem. Vistelsen på ungdomshem ska användas till vård och behandling.

Kriminalvård

Förr ansåg man att den som dömdes till fängelse skulle sitta av tiden som ett straff – och ingenting annat. Numera talar vi om **kriminalvård**. Med det menas att den som döms till fängelsestraff också ska ha någon form av behandlingsprogram. Det kan innebära samtalsterapi, studier eller yrkesutbildning.

Straffen som utdöms kan ha olika syften. En avsikt med att döma någon till fängelsestraff är att få den dömda att avstå från brott i fortsättningen. Ett annat syfte med olika straffsatser är att människor ska avskräckas från att begå brott när de ser hur andra döms.

LARS DAREBERG/SYDSVENSKAN/IBL

■ "Made in jail". Intagna på (den numera nedlagda) Kirsebergsanstalten i Malmö producerade glaskonstverk. Här sitter Mikael Hellström och skär stjärnor han ska använda.

Återfall i brott

Ett av målen med en fängelsedom är som sagt att den dömda inte ska fortsätta att begå brott efter fängelsetiden. Men den som börjat begå brott har av olika skäl ofta svårt att ta sig ur sin kriminella livsstil.

Undersökningar visar dock att en hög andel dömda brottslingar återfaller och begår nya brott efter ett fängelsestraff. Yngre män återfaller i högre grad än äldre män. Kvinnor återfaller inte lika ofta som män. Återfallen är lägst bland personer över 50 år och högst bland personer mellan 18 och 20 år.

Skärpta straff i Sverige

Ofta hörs förslag om strängare straff i diskussioner om brottslighet. Straffsatserna har på senare år höjts för flera brott, till exempel **sexualbrott** och **narkotikabrott**. Ett annat exempel på straffskärpning är att den så kallade fängelserabatten ändrades. Det innebär att den som döms till fängelse måste sitta av minst två tredjedelar av straffet, mot tidigare halva tiden. Förutsättningen är att den dömda sköter sig under tiden i fängelset.

Om den dömda begår nya brott efter frisläppandet går han eller hon miste om "rabatten" och måste då sitta av den återstående tiden, tillsammans med ett eventuellt nytt straff.

Vem blir brottsling?

Man vet att det i varje årskull är en mycket liten andel ungdomar som blir brottslingar. Från samhällets sida hade det därför varit viktigt om man tidigt kunde identifiera vilka det är som riskerar att hamna i brottslighet. Då skulle man tidigt kunna sätta in åtgärder.

Enligt en undersökning av **Brottsförebyggande rådet** (BRÅ) finns det ett samband mellan en ung människas uppväxtförhållanden och risken att hamna i brottslighet. Men sambandet är svagt. Även i de mest utsatta samhällsgrupperna blir de allra flesta aldrig kriminella.

Men den som växer upp i en trygg och ekonomiskt stabil familj och som skaffar sig en bra utbildning har goda chanser att slippa hamna i polisens straffregister. Om han – för det är oftast män som begår brott – dessutom avhåller sig från drogmisbruk, ja, då är chanserna ännu högre att han ska förbli laglydig.

Genom att beskriva förutsättningar för att inte bli brottsling vet vi också vad som kan bidra till att en person blir kriminell.

VIDGUTEN/SHUTTERSTOCK

■ Vägen till ett brottsligt liv börjar ofta tidigt, kanske med problem i skolan, dålig självkänsla, drog- eller alkoholmisbruk i tidig ålder och så vidare.

Hjälp till brottsoffer

Brottsoffer befinner sig ofta i en utsatt situation. Förutom myndigheter som polisen och domstolen kan det bli nödvändigt att kontakta till exempel sitt försäkringsbolag för att få ut eventuell ersättning. Dessutom mår den som drabbats av brott ofta psykiskt dåligt.

Det finns i Sverige flera så kallade **brottsofferjourer** – föreningar som ger stöd åt personer som utsatts för brott. Föreningarna har en gemensam centralorganisation, Brottsofferjourernas Riksförbund (BOJ).

Det finns också en statlig myndighet – **Brottsoffermyndigheten** (BrOM) – vars övergripande mål är att främja brottsoffers rättigheter, intressen och behov. BrOM ger bland annat bidrag till brottsofferjourerna. Pengarna tas ur en fond som finansieras av dömda brottslingar. Varje dömd person ska betala en avgift till fonden om brottet kan straffas med fängelse.

Sammanfattning

Brott och straff

- I rättsväsendet ingår i första hand domstolarna, men även polismyndigheten och kriminalvården brukar räknas till rättsväsendet.
- Det finns tre nivåer av allmänna domstolar: tingsrätt, hovrätt och Högsta domstolen.
- Förvaltningsrätt är en domstol som handlägger och avgör tvister mellan enskilda personer, företag eller organisationer och myndigheter.
- En person blir straffmyndig när hen fyller 15 år och kan då dömas i domstol.
- Påföljden (straffet) som en domstol beslutar om varierar beroende på hur grovt brottet är men andra faktorer påverkar också påföljden.
- På senare år har påföljden för flera brott skärpts i Sverige, det vill säga att straffen har blivit strängare.
- Den som har blivit utsatt för brott kan få hjälp av en brottsofferjour.

Det här är offlineversionen av *Brott och straff*. Följ länken för att komma åt ytterligare material som övningar, interaktiva element, filmer med mera.

<https://laromedel.ne.se/material/reader/189/5859>